

УДК 930.25(450)

БАЛЬДАСАР БОНІФАЦІО ТА ЙОГО СТАТТЯ *DE ARCHIVIS**

Редакція журналу започатковує нову рубрику “Класика архівознавчої думки”. У кожному номері нашого видання плануємо вміщувати переклади праць видатних істориків-архівознавців, які внесли значний вклад у розвиток архівної справи. На думку редакції, таке нововведення дасть змогу ознайомитися з працями класиків зарубіжного архівознавства, зокрема із трактуванням ними поняття архівознавства як науки і навчальної дисципліни, тенденціями розвитку зарубіжного архівознавства, особливостями організації архівної справи у світі, державної політики в галузі архівної справи тощо.

Усе плинне, навіть слава і знаменитості, як справедливо зазначив Марк Аврелій приблизно сім століть тому. Обґрунтованість цієї істини чудово ілюструє життя громадянина Венеціанської Республіки Бальдасара Боніфаціо – юриста, професора й ректора коледжу, єпископа та визначного *litterateur* (*літератора*). Він так ніколи і не був включений у наукові розділи будь-якого видання *Encyclopedia Britannica* (*Британської енциклопедії*), більше того – за цю зневагу ніколи не помстилася *Enciclopedia italiana* (*Італійська енциклопедія*), в якій не знайшлося місця для нього в жодному з її тридцяти з надлишком величезних томів. Єдиним захисником творчості Боніфаціо за останній час став месьє Ліп-пінкотт, який присвятив йому чотири з половиною рядки (не враховуючи згадки про його статус викладача і адвоката) у своїй достойній поваги праці *Універсальний фонетичний словник біографії та міфології*. Найновішим біографічним нарисом, який можна вважати чимось більшим за згадку, є слова Женгене у праці *Biographie universelle*, видання 1812 р.¹

Бальдасар Боніфаціо народився у місті Крема в провінції Кремона 5 січня 1586 р. Він був сином Боніфація Боніфаціо, відомого² юриста й оцінника, та Паули Карніані, дочки Джованні Франциско Карніані, також юриста й оцінника. Своім іменем Бальдасар завдячує тому, що він і його два брати – трійнята – були названі на честь трьох мудрих королів:

* Переклад з англійської *Білоус Мадіни Юріївни* – провідного спеціаліста відділу використання інформації документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Балтазара, Мельхіора і Гаспара. Будучи, вочевидь, не по роках розвиненою дитиною, у віці тринадцяти років Бальдасар пішов навчатися в Університет Падуї. Через п'ять років він закінчив його зі ступенем *utriusque juris doctor* – доктор цивільного та канонічного права.

Приблизно в період наступних п'яти років молодий Боніфачіо як особистий секретар супроводжував графа Джіраломо ді Порція, єпископа Андрії і папського нунція, у його поїздки до Німеччини. На цій посаді він завоював велику довіру. Вона стала початком численних просувань щаблями громадської та церковної служби. Після повернення до Венеціанської Республіки Боніфачіо призначили протопресвітером його рідної кафедри в Ровіго, він також коментував священне писання у місцевій академії.

3 жовтня 1619 р. Боніфачіо було призначено професором грецької та латинської літератури Університету Падуї, однак він відмовився від цієї посади, надаючи перевагу, згідно з Цицероном, “задоволенню від самоосвіти над клопотами від навчання інших”³. Наступного року Венеціанський сенат запропонував йому посаду професора цивільного права у Венеціанській академії⁴. На момент цього призначення він перебував у Римі. Перед поверненням Боніфачіо Папа Урбан VIII, за рекомендацією Венеціанської Республіки, призначив його єпископом Сетї та Іерапетри на острові Кандія. Боніфачіо був змушений відмовитися від цієї почесної пропозиції з огляду на стан здоров'я. Папа запропонував йому служіння в архідіаконаті Тревизо у його рідній Венеції. На цій посаді він перебував при чотирьох наступних єпископах.

У 1636 р. Венеціанська Республіка створила нову академію для синів знаті в Падуї. Офіційним наказом Боніфачіо було призначено директором і першим ректором (із доволі значною зарплатою) нового закладу, який офіційно відкрився у 1637 р. Ми не знаємо, як довго він обіймав цю посаду. Цицерон говорить, що Боніфачіо керував академією лише короткий проміжок часу⁵, його змінив наступник Франциско Бернардіно Феррарі з Мілану. З іншого ж боку, Йохер у своїй праці, написаній майже двадцять років по тому, однозначно стверджував, що академію було розформовано⁶, і що після цього Боніфачіо міг вільно приступити до служіння на своїй останній офіційній посаді єпископа Юстінополіса у Капо Д'Істрія поблизу Трієста.

Після призначення тридцять восьмим єпископом престолу в Юстінополісі (заснованого у 756 році) 24 листопада 1653 р. Боніфачіо присвятив свої останні роки збагаченню та розвитку ввіреної йому парафії, а також своїм обов'язкам радника Інквізиції церкви Тревизо. Мирно проживши відведені йому сімдесят з лишком років⁷, Боніфачіо помер у 1659 р. та був похований у своїй кафедральній церкві поруч із олтарем Богоявлення (на побудову якого він здійснював таємні пожертви), в могилі, яку увінчала наступна епітафія:

Balthsaris Bonifacii Cornianii, S.Theol. & J.U.D. Episcopi Justinopolitani,
& Comitis, qui plurimos libros in untraque lingua conscripsit, quidquid fuerat
mortale, hic as pedes recens nati Salvatoris, eiusque Virginis Matris humillime
iacet. Vixit an. 75. Obiit
MDCLIX⁸

Наступного року його каноніки побудували на знак вдячності мемо-
ріал у хорі тієї ж церкви:

Balthassari Bonifacio, Pontificum optimo, Literatorum maximo, qui pietate
immense distributionum mensam, Canonicatum, Clericatum suo aere instituendo,
Ecclesiam sponsam inopem dotavit, ditavit,
Canonici posuere.
MDCLX⁹

Елегійний панегірик, складений сучасником Боніфацио, визначним
датським науковцем Томасом Бартоліном, певним чином перевершує
обидві вищезгадані присвяти.

Balthazar hic situs est, doctus, pius atque poeta,
Qui bene multa facit, sed moriendo male¹⁰.

З огляду на свою рідкісну довершеність, до якої, як дехто вважає,
доклався сам Боніфацио, цей панегірик стане плавним переходом до ко-
роткого обговорення літературних досягнень Боніфацио.

Перша з друкованих робіт Боніфацио, яких загалом налічують понад
тридцять¹¹, була написана під псевдонімом Пьетро-Антоніо Сальмоне,
а місцем її видання значився Париж, хоча насправді книга була надру-
кована в Падуї. Існує пояснення цієї очевидної загадки. Дядько Бальда-
сара, Джованні Боніфацио – юрист, історик і письменник – одного разу
написав листа єпископу Андрії (тому самому графу Порція, секретарем
якого був Бальдасар) із проханням перенести останки Святого Белліно з
Падуї до собору в Ровіго. Розворушене осине гніздо не йшло б у жодне
порівняння з громадським розголомом і наслідками цього прохання, тож
Бальдасар взявся за перо заради справедливості цієї справи¹².

Невдовзі був написаний ряд віршів італійською та латинською мова-
ми, статті на різноманітні теми цими ж мовами, листи, а також історичні
праці. Перший вірш Бальдасара, опублікований спільно з віршем його
близького друга, побачив світ у 1618 р. під назвою типовою для пері-
оду що в усьому прагнув до надмірної алюзії: *Castore e Polluce, rimed
i Baldassare Bonifacio e di Gio. Maria Vanti*. Наступного року була опу-
блікована поетична збірка *Stichidicon libri XVIII*, про пишномовний ха-
рактер якої можна з легкістю судити з декількох окремих назв: *Prorylon*
(Ворота), *Eratarion* (Обитель любові), *Rhina* (Сховище), *Ptocos* (Жебрак),
Syclaminus (Цикламен). Результатом його спроб у жанрі трагедії став
твір *Amata: tragedia*, опублікований у Венеції у 1622 році. Кресцімбені у
своїй книзі *Storia della poesia italiana* (“Історія італійської поезії”), яка

була написана в наступному поколінні, назвав цю трагедію одним з кращих творів тих часів. Інші оцінки поетичної творчості Боніфачіо, поповненої другою збіркою з десяти книг під назвою *Musarum seu latinorum poematum*..., опублікованою у 1646 р., були вже не такими великодушними. Наприклад, Даніель Джордж Моргоф назвав Боніфачіо “писакою” (“*writin’ est man*” – *scribacissimus*), стверджуючи, що його твори були “як послід орла, що пахне ані добре, ані погано”¹³.

Книга *Discorso dell’ immortalita dell’ anuma* (Венеція, 1621), після якої наступного року були опубліковані *Lettere poetiche, Dell’ Aristocrazia* (1620), *Elogia Contarena* (1623), у якій Боніфачіо прославляє близько тридцяти членів родини Контаріні, уривки (1627) з книги Карло Сігоніо про римських істориків, біографія батька (1629), *Prælectiones et civilium institutionum epitome* (1632) свідчать, що Боніфачіо посилено займався літературною роботою, одночасно викладаючи гуманітарні науки і право та виконуючи клерикальні функції.

Після прийняття єпископського сану Боніфачіо написав *Panegirici sacri* (1657), однак його найвизначнішу окрему працю – *Historia ludicra, opus ex omni disciplinarum genere selectum et jucunda eruditione refertum*¹⁴ – було опубліковано в рік перед призначенням на цю посаду. Друге видання (Брюссель, 1659), надруковане в рік смерті автора, містить повний перелік його літературних творів, а також біографію на латині в перекладі з італійської *Le glorie degli Incogniti, ovvero gli huomini illustri dell’ Academia dei Signori Incogniti*¹⁵ di Venetia (Венеція, 1647), що є унікальним джерелом багатьох фактів з життя Боніфачіо.

З огляду на багатогранне професійне й особисте життя автора, яке ми щойно описали, зовсім не дивно, що стаття *On Archives* (“Про архіви”), опублікована 1632 року¹⁶ у розквіті його кар’єри, повинна була стати тим, чим вона і є насправді – типовим гуманістичним *Kabinetstück* (*шведевром*). Про класичну ерудицію Боніфачіо свідчить не лише загальна концепція його короткої статті, але й двадцять п’ять конкретних посилань на античні джерела, кількість яких могла б бути ще більшою, якби до переліку було включено сім посилань на римських юристів-теоретиків. Знання Боніфачіо в галузі юриспруденції підтверджується його вмілим використанням *Corpus juris*, а також згадками про останніх юристів і їхні праці. Широта його літературних смаків, безсумнівно, є причиною різнобічного переліку посилань на папську літературу, протоколи синодів, християнські тексти та описи подорожей¹⁷. Ця, можливо, найдавніша незалежна стаття на тему архівів, що збереглася до наших днів¹⁸ (без сумніву, одна з найдавніших) однозначно заслуговує ретельного розгляду як приклад нового жанру літератури, який виник у першій половині сімнадцятого століття. Сама по собі стаття також варта уваги з огляду на обґрунтовані різнобічні спостереження щодо теорії та практики. Переклад статті подано нижче.

БОНІФАЦІО “DE ARCHIVIS”

ПРО АРХІВИ

[Вступ]

Одного разу кардинал Клезіус сказав мені, коли ми зустрілися у його зворотній подорожі з Німеччини, що він є чимось на зразок живого архіву Австрійського Дому, оскільки служив чотирьом імператорам цієї родини впродовж близько шістдесяти років. Однак вас, найкращого та наймудрішого із сенаторів¹⁹, хто не лише перечитав усі літописи наших предків і всі таємні записи цієї благодатної держави, але й повністю вивчив їх напам'ять, ми ще з більшою справедливістю можемо назвати живим архівом Венеції. І оскільки, мабуть, немає жодної книги, яку б ви не відкривали, не переглядали та не оцінювали з ретельною пильністю, щоб увібрати з неї усе вартісне, ми (з більшою точністю, аніж це зробив Кассіус Лонгінус²⁰) називаємо вас живою бібліотекою та тілесною обителлю муз. І хоча ми не можемо відібрати жодних нових творів античних чи сучасних авторів, з яких ви б іще не зробили своїх виписок, ви попросили мене записувати будь-що стосовно тематики архівів, на що я звертатиму увагу, читаючи книги. І я, будучи дуже далеким від такої науки і не маючи майже жодних попередніх знань про античність, неспроможний написати щось, що було б гідне вашої ерудиції, волю здаватися всім необізнаним, аніж бути невдячним до вас.

Розділ I. Що таке архів?

Пізні греки вживали слово *archeion*²¹, пізні латинські автори, слідуючи тій самій ідеї та використовуючи майже той самий набір літер використовували слово *archivum*. Проте стародавні греки надавали перевагу термінам *grammatophylaktion* і *chartophylaktion*, а стародавні римляни – термінам *tabularium* і *tablinum*²². Те, що слово *camera* також було еквівалентом *archivum*, очевидно з рескрипту Інокентія III, в якому говориться: “Ми не сумнівалися в достовірності книги перепису населення, хоча вона знаходилася не в нашому архіві (*camera*), а в архіві (*camera*) кардинала св.Адріана, який, будучи *camerarius*, взяв її з архіву (*camera*) св. Петра”²³. Однак згідно з визначенням Сервіуса Мауріуса²⁴ слово *archivum* позначає “місце, в якому зберігаються документи державного характеру”, або, згідно з глосарієм юристів²⁵, “громадським сховищем записів і документів”, чи, нарешті, як говорив Ульпіан²⁶, “громадським місцем, де зберігаються документи”.

Зібрання праць вчених мужів в одному місці греки називали *atheneion*, а римляни – *pluteum*, напр., Juvenal²⁷:

Et iubet archetypos pluteum servare Cleanthas

Для стародавніх єгиптян слово *mouseion* означало те ж, що і *prytaneion* для афінян, тобто “приміщення, до якого мали вільний доступ усі, кого їх знання зробило знаменитим в усьому Єгипті”, як зазначає Філостратус²⁸. Однак у широкому використанні, “яке має вирішальний вплив на розмовну мову”, як говорить Венусіан²⁹, сховище книг і томів здебільшого називається музеєм – святинею, присвяченою музам.

Розділ II. Коли були створені перші архіви?

Є люди, які вважають, що інститут архівів виник порівняно недавно, в часи наших прапрабатьків, і що в усіх державах Італії приблизно п'ять сотень років тому були побудовані приміщення, де зберігалися публічні документи. Не складає жодних труднощів указати на нестачу знань таких людей і спростувати їхнє неуцтво. Тисячу років тому святий римський понтифік Деуседіт написав єпископу Севільї Гордіану, що він знайшов записи Послання до Ефесян в архівах Апостольського престолу³⁰. Одинадцять сотень років тому Імператор Юстиніан постановив, що документ, взятий з державних архівів, має силу державного офіційного документу³¹. Дванадцять століть тому Св. Жером писав Паулі та Еустохісу, що він переклав “Книгу Естер, врятовану з архівів іудеїв, у більш прямій формі, слово в слово”³².

На синоді в Мілеумі приблизно 400 років тому було вирішено³³, що реєстр і архіви (*archivus*) Нумідії повинні знаходитися в метрополії Костянтина. Згідно з тлумаченням Цезаря Баронуїса³⁴ *archivus* є тим самим, що й *archivum*, тобто місцем, де постійно зберігаються державні документи. Ульпіан в часи імператора Олександра, який правив чотирнадцять сотень років тому, науково означив та визначив терміни *archivum* і *grammatophylacium*, як вже зазначалося вище³⁵. Із свідчень цих авторів можемо зробити висновок, що існування інституту державних архівів сягає у глибоку давнину.

Однак Тертулліан, який жив іще раніше, аніж усі перелічені вище автори, доказом перепису населення всього світу, здійсненого Августом, називає записи перепису населення з римських архівів, де зберігалися записи кожного перепису³⁶. І нарешті Флавіус Джозефус, який жив у часи Веспасіана приблизно шістнадцять століть тому, свідчить, що повстанці запалили архів, який знаходився в Єрусалимі, для того, щоб після спалення всіх боргових документів велика група боржників, яка вимагала звільнення від сплати боргів, стала на бік повстанців³⁷. Тож, на нашу думку, перші архіви є не лише стародавнім явищем, але й явищем, що бере свій початок від створення світу. І справді, той самий Флавіус Джозефус³⁸ пише, що сини Сета, онуки Ноя, побудували дві башти: одну з цегли, а іншу з мармуру, одну для захисту від пожеж, а іншу для захис-

ту від потопів. У цих баштах вони зберігали усе, що вартувало запису, оскільки Адам повідав їм, що світ буде зруйновано двічі: спершу він потоне у воді, а потім його буде знищено вогнем. І я також вважаю, що ці башти були нічим іншим, як архівами.

Розділ III. Про архіви народів античності

Згідно зі свідченнями одного священнослужителя єгипетського народу, що ми знаходимо в книзі Платона³⁹, в архівах єгипетського міста Саїс зберігаються записи за вісім тисячоліть. Однак Геродот⁴⁰ свідчить, що цей народ зберігав записи за сімнадцять тисячоліть. Нам, людям, які живуть лише в шостому тисячолітті з моменту заснування світу згідно з літочисленням іудеїв, такі твердження здаються дивовижними та незбагненими. Однак ще більш незвичайні речі розповідають самі єгиптяни, оскільки вони говорять, згідно з Лаертіусом⁴¹, що з часів Вулкана, сина Ніла, до часів Олександра Великого пройшло понад сорок тисяч років, і, як вони стверджують, за цей період затемнення сонця відбулося триста шістдесят три рази, а затемнення місяця – вісімсот тридцять два рази. Окрім того, за словами Мели⁴², вони заявляють, що до Амасіса в них було триста тридцять королів, і що за їх часів, як свідчать записи, впало тринадцять тисяч зірок, і що всі зірки пройшли свою повну траєкторію руху чотири рази, і що двічі сонце вставало й рухалося в протилежному напрямку – із заходу. Халдеї, ще більш нахабні фальсифікатори, хвалилися, що вони спостерігали сузір'я, що з'явилися за три-чотири сотні тисяч років до часів Олександра Македонського, як говорить нам Діодорус⁴³. Цицерон⁴⁴ додає, що халдеї заявляють, що вони можуть пред'явити записи з публічних сховищ, у яких описано події за чотириста сімдесят тисяч років.

Розділ IV. Про архіви греків та римлян

За словами Олександра Олександрійського⁴⁵, лакедемоняни найстарніше зберегли в суспільному володінні звіти щодо союзів та договорів в Аміклах. Але я знаходжу в інших джерелах, що публічно-правові документи зберігалися в ареопазі та в храмі Мінерви. Римляни також мали як скарбницю, так і архіви в храмі Сатурна. Свої заповіти та додаткові розпорядження, свої записи та розписки вони віддавали на зберігання до храму Аполлона Капітолійського або покладалися на сумлінність весталок. Це за свідченням Светонія та багатьох інших⁴⁶.

Майже всі країни мали бібліотеки, які було б правильно назвати архівами книг, що для тлумачення⁴⁷ називалися архівами *armaria codicum*. Найбільш пам'ятною та відмінною від усіх інших була єврейська бібліотека, яка була у храмі, де зберігалися пророцтва оракулів, акти суддів та справи царів. Те, що ця бібліотека була дуже древньою, підтверджується

авторитетом Писання⁴⁸. Вавилонські та перські архіви також згадуються в Святому Письмі⁴⁹. Потім приходить слава бібліотеки греків, яку Пісістрат вперше заснував в Афінах, Ксеркс переніс до Персії, а Селевк примусив повернути в Афіни⁵⁰. Птолемей Філадельф побудував Олександрійську бібліотеку і, за словами Авла Геллія⁵¹, заповнив її сімомастами тисячами томів. Публій Віктор сказав, що у Римі було двадцять дев'ять державних бібліотек, серед яких відомими були Юліанська, заснована Юлієм Цезарем, Палатинська – Августом, Ульпіанська – Траяном, Доміціанська та Гордіанська, – тими з римських імператорів, від імен яких вони були відомі. Але серед бібліотек Риму, а насправді серед усіх у цілому світі, на сьогоднішній день найбільш відомою та видатною є бібліотека Ватикану, побудована в пам'ять про наших пап Сікстом V у зв'язку з базилікою Князя Апостолів.

Розділ V. Про архіви варварів

Ми дізналися, що серед варварів цифри інколи заміняли букви в такій мірі, що вони сплїтали разом історію не лише з вітчизняних, але навіть з громадських заходів по номерах. У Перу, як ми читаємо в Ов'єдо та Фаранусія⁵², в кожному з великих міст існують архіви певних розмірів. Обслуговуючий персонал у них, який є дуже досвідченим у цій справі, виготовляє невеличкі мотузки, які вони називають *quippi*, а кольори змінюються залежно від питань, які вони позначають, та зв'язують їх в різноманітні вузли. Нарешті, вони розміщують їх у різних місцях залежно від різниці у часі, і з них вони можуть сказати швидко та зі знанням справи про будь-який випадок, у будь-якому місці, що був вартий запису.

Але китайцям, яких деякі називають Сіні, не лише не бракує літер, але вони навіть використовують більше шести тисяч символів (замість двадцяти двох літер у греків), і з однієї з них роблять не лише одну буквою або склад, а ціле слово, часто й ціле зауваження. Про це написав Хуан Гонсалес де Мендоса у своїй історії цього регіону⁵³. Говориться, що у китайців друк використовувався набагато давніше, ніж у нас. Хоча це мистецтво, як вважають, було винайдене в нашій частині Європи у рік Спасителя 1458, Джоном Гутенбергом з Майнцу, але збереглися томи, які були вміло надруковані китайськими літерами на вісімсот років раніше⁵⁴. В їхніх архівах про це знайдені дуже старі записи, які створені з їхньої історії про те, що від Віті до цієї доби двісті п'ятдесят царів керували справами чотири тисячі триста років⁵⁵. Повіримо словам Мендоси тільки тоді, якщо він не помиляється та не фальшивить⁵⁶. Ми не знаємо, але не можемо й спростувати необачно речі, які сказані іспанськими письменниками про народи, що живуть на протилежних сторонах Землі від нас.

Розділ VI. Про архіви нашого народу

Про те? що установи архівів не так нові, як деякі помилково вважали, і те, про що ми вже говорили вище, підтверджується повторюваними свідченнями Св. Ієроніма⁵⁷. Найвидатніший перекладач Святого Письма писав, що архів Римлян, у якому зберігалися документи про вселенські собори та усі інші секретні релігійні справи, так славився у свій час, що з усіх частин християнського світу до нього зверталися для вирішення сумнівних питань. У римському Синоді також, незабаром після смерті Ієроніма, за часів Папи Геласія часто згадуються архіви та скрині з офіційними документами в Римі, бібліотекарі, книжники та охоронці скринь. Те, що в ряді інших міст Італії також були дуже старі архіви, видно зі стародавності самих місць та записів, які були там знайдені. У наших канонічних архівах, у дуже старій церкві міста Тревізо⁵⁸ маємо оригінал рукопису, зроблений шість сотень років тому, який пов'язаний з дипломатичною місією наших покійних каноніків.

Турбота про майбутнє, і це було колись банальним прислів'ям мовою греків⁵⁹ краще, ніж турбота про минуле. Ви, великий сенатор, зберігач листів, меценат літераторів, відроджувач давнини, найбільш стараний реставратор записів, які зникають, нещодавно заснували бібліотеку та архіви академії в Падуї. У ній ви зібрали багато томів, як друкованих, так і рукописних. Ви обдарували її доходами та прибутками. Ваші власні книги, найвизначніші через популярність їх авторів, найбільш затребувані через їхню ерудицію, з найбільш точним друком, найсучасніші, найкрасивіші в оформленні, найбагатші примітками, доповненнями та коментарями, найчарівніші через безліч аргументів та тем.

Розділ VII. Про корисність архівів

Ті князі, які не розуміють корисності архівів та бібліотек насправді є послідовниками найгіршого прецеденту у своєму хибному змаганні з Калігулами та Йовініанами, жахливими прикладами та неподобствами Римської імперії, від огидного святотатства яких з багатьох бібліотек, як кажуть, були викрадені твори всіх кращих письменників, а потім бібліотеки були зруйновані та спалені. Немає нічого настільки священного, щоб його не могла осквернити божевільна розбещеність та невгамовна сміливість тиранів. Але ті, хто зберігав у місцях священних для пам'яті книги та записи, з яких майбутнє потомство, яке не знає про минулі події, може здобути, як зі складу, інформацію для власної ерудиції про своїх попередників. Вони наслідують Олександрів Великих, Юліїв Цезарів, Октавіанів Августів та великих Константинів, чий щедрій пишності ми вдячні за отримання того, що залишилося нам від усіченої та майже стертої давнини. Якщо б ми були повністю позбавлені цих дорогоцінних

крихт, ми всі змушені були б блукати в темряві, навпомацки шукати наш шлях не тільки в історії, але і в інших дисциплінах.

Немає нічого більш корисного для повчання та навчання людей, нічого більш необхідного для очищення та пояснення незрозумілих питань, нічого більш необхідного для збереження вотчини та престолів, всіх державних та приватних речей, аніж добре складений запас томів та документів і матеріалів – за розміром такий, скільки ярдів у військово-морському флоті, так само ефективний, як заводи боєприпасів, тому що краще перемогти за рахунок розуму, а не шляхом насильства, правдою, аніж неправдою. І ми отримаємо знання античності лише через архіви та бібліотеки. Хто ж може представити нам традиції євреїв, секретні знання каббалістів та величезні записи Ездри без літератури, щоб ми могли дізнатися про справи минулих років та дії наших предків.

Розділ VIII. Про адміністраторів архівів

Було б марно зберігати писання в будь-якому місці, якщо увага та старанність людини не запобігають травмам часу. Ті ж комахи, той же розклад, те ж руйнування, ті ж миші мало-помалу будуть псувати та з'їдять їх у сховищі, так само якби вони були занедбані та розсіяні по різних місцях. Тож, відповідно до кращих порад, кваліфіковані та сумлінні люди були поставлені на чолі бібліотек та архівів, і за рахунок державних коштів, завдяки щедрості князів розпочали сумлінне виконання поставленого завдання (збереження документів). Цих людей називали архівістами (*archivista*) або бібліотекарями (*bibliothecarius*), або хоронителями (*custos*), або опікунами написаного (*grammatophylax*), або охоронцями скринь (*scrinarius*). Скриня (*scrinium*) місце не для монет, а для книг та писань, тому що ми читаємо в Катуллі⁶⁰ про скрині торговців книгами та про скрині літер у Плінія Старшого⁶¹, а Гораций⁶² вимагає свою ручку, папір та скриню для книг на світанку.

Обслуговуючий персонал архівів був також відомий під іншими іменами. Наші предки називали їх скарбниками (*camerarius*), хранителями паперів (*chartularius*), опікунами паперів (*chartophylax*) і, нарешті, еділами (*aediles*), через це Помпоній пише: “Щоб охороняти будівлі, в яких люди зберігали всі свої відомі справи, вони складаються з двох, і називають їх еділами”⁶³. Тлумачення свідчить, що їх сьогодні називають *massario* та *camerlingo*. Але тих, хто отримує публічні акти та передає їх копії на запит, ми називаємо нотаріусами (*notarius, tabellio*), секретарями (*amanuensis*), книжниками (*scriba*), стенографістами (*excerptor*), реєстраторами (*commentariensis*), переписувачами (*exscriptor*) та секретарями нотаріуса (*libellio*). І справді, нагляд за архівами доручався лише великим та вченим людям.

Ми читаємо, що М. Теренцій Варрон як найбільш освічений з римлян був поставлений Гаєм Юлієм Цезарем⁶⁴ на чолі Палатинської бі-

бліотеки. Деметрій з Фалерону та Зенодот з Ефесу були поставлені на чолі Олександрійської бібліотеки Птолемеєм Філадельфом. Гай Мелісс з Умбрії зобов'язався піклуватися про бібліотеку Августа в портику Октавія. Альбін Флакк [тобто, Алкуїн], наставник імператора Карла Великого, очолював бібліотеку Йорку в Англії, Марк Антоній Сабеллік завідував бібліотекою Сан-Марко у Венеції; Платина та Бароній взяли на себе керівництво бібліотекою Ватикану. Про високий ступінь гідності та мудрості кожного з цих чоловіків свідчать роботи, які вони видали та відзнаки, якими їх вшановували.

Розділ ІХ. Про збереження порядку в архівах

Розміщення у повному порядку – властивість одного Бога, і сам порядок є чимось божественним. Коли всі речі були неупорядковані та сплутані, не лише без належного відношення один до одного, але навіть дуже розходилися один з одним, Бог приніс порядок у сум'яття. Одразу ж після цього показалося красиве лице землі, виблискувало прекрасне лице небес, прийняла форму чудова гармонія Всесвіту. Через порядок Він надав форму безформним речам. Порядок заслужено називається Академіками душею світу. Справедливо буде сказати, що душа архівів, теж є нічим іншим аніж порядком. Цегла, балки і плитки, як ми дізнаємося зі знаменитого вислову Ксенофонта⁶⁵, складені без жодної мети та розсіяні без порядку неприємні на вигляд, непридатні для використання, але, встановлені на свої місця піднімаються вгору в дуже красивих та величних будівлях. Так дійсно, від будь-яких творів, якщо вони сплутані та погано змішані, немає ніякої користі. І навпаки, якщо ви їх правильно розкладете по скринях, їх зручно та легко буде шукати і на них будуть менше впливати пил та черв'яки.

Самою Природою доведений порядок, який безумовно, повинний зберігатися в архівах: по-перше правильно розподілити місця, потім справи, і, нарешті, часи. Якщо ми зробимо такий розподіл використавши покажчики, розташовані в алфавітному порядку, нам все буде легко знайти. Спочатку, наприклад, давайте відокремимо те, що стосується міст, Венеції, потім те, що стосується до Падуї, потім – Верони. Після цього давайте розділимо окремі елементи справ окремих міст, так що в одному місці ми можемо розмістити заповіти, в іншому питання торгівлі, ще в іншому – контракти. Тоді, починаючи з найдавніших часів, перейдемо через послідовність років та місяців до останньої дати. Тоді давайте підготуємо покажчики та плани, складемо списки та каталоги в алфавітному порядку. Коли пристосувати до кожного набору матеріалів власні покажчики, все необхідне відразу ж буде в нас на очах так, що здаватиметься, що воно потрапило до рук навмисно, а не випадково.

Розділ X. Про недоторканність архівів

Як ми вже говорили, архіви колись знаходилися в храмах і сама святість місця демонструє їх недоторканність. Архіви не перестали бути недоторканими, хоча сьогодні вони і не розташовуються в храмах. Правильно, говорить Ульпіан⁶⁶, ми називаємо недоторканими ті речі, які не є ні священними, ні світськими, але підкріплені певною недоторканністю. Те що підтримане певною святістю, є недоторканим хоча і не присвячене Богу. Маркіян⁶⁷ також говорить, що недоторканне – це те, що захищене та укріплене від пошкоджень людиною. Освячене місце може бути розташоване навіть у приватному будинку. Тому, навіть зараз припустимо називати архіви недоторканими, тим паче, що вони здобули державну владу та захист князя, під чиїм патронатом тепер знаходяться громадські місця, як наслідок зловмисники архівів обвинувачуються не лише у святотатстві, але і в державній зраді, та згідно з конституцією Пап Римських, на них накладається анафема. Однак архіви осквернюються підроблювачами, які викривляють цілісність державних документів, дрібними шахраями, які крадуть або викрадають документи, що були здані на зберігання, паліями, які підпалюють та намагаються спалити місця, в яких повинні зберігатися державні акти.

Повага до архівів настільки велика, що очевидно, слід довіряти документам, взятим з державних архівів, і вони мають, як говорять правознавці, повну правомірність. Так робили Йохан Андреус, Хостенсій, Панормітаній, Архідіакон та всі інші тлумачі канонічного права, зазначені в розділі *Cum causam* “Про дослідження”, в розділі *Ad audientiam* “Про рекомендації”, а також у розділі *Pervenit*, 30, quaest. 1. Відповідно до цього діяли Бартоло, Балдус, Олександр, Джейсон, Кастренсіс та інші тлумачі цивільного права в усьому світі в оригіналі *ad haec*, в Кодексі “Про надійність документів”.

Для того, щоб проти недоторканності та святості архівів не було вчинено гріха через зло, зроблене недобрими людьми, і те, що залишилося від державних документів, не загинуло через відсутність догляду або від зневаги, Юстиніан, найбільш далекоглядний з імператорів, наказав будувати архіви в окремих містах Римської імперії. Він писав Іоанну, префекту преторіанців, ці слова: “Нехай Ваше Високопреосвященство віддасть накази у всіх та кожній провінції, щоб була виділена громадська будівля, у цій будівлі магістрат (*defensor*) зберігатиме записи, вибираючи когось для опіки над ними таким чином, щоб вони залишалися неушкодженими і їх можна було швидко знайти тими, кому вони потрібні, і нехай будуть серед них архіви, а те, що було знехтуване в містах, буде виправлено”⁶⁸. Так говорив імператор. З його слів зрозуміло, скажемо це мимохідь, що назва “Преосвященство”, якою Урбан VIII, Верховний понтифік Вселенської Церкви, нещодавно нагородив кардиналів, належала свого часу

префектам преторіанців, звання яких було настільки високим, що Еванавпій⁶⁹ назвав його *aporphyron basiletan*; тобто королівською владою без пурпурового кольору.

ЛЕСТЕР К. БОРН

Вашингтон, округ Колумбія

¹ Оскільки про Боніфацио відомо дуже мало доведених фактів, список використаних джерел не може не становити зацікавлення. Фактична інформація вступних приміток ґрунтується на цих працях, якщо не зазначено інше.

1. *Bibliotheca Aprosiana...* (Болонья, 1673), 502–512. Багато інформації про літературну діяльність, друзів, особистих ворогів тощо; містить посилання на першоджерела; немає даних про викладацьку та єпископську діяльність тощо.

2. Георг Кьоніг *Bibliotheca vetus et nova...* (Альтдорф, 1678), 123; 8 рядків; деякі дати та деталі; деякі посилання на праці.

3. Фердіنانдо Угеллі *Italia sacra; sive, De episcopis Italiae...* (Венеція, 1720), V, 393. Незначні дані про єпископську діяльність; епітафії.

4. Йоханн Фабріціус *Historiae bibliothecae Fabricianae...* (Вольфенбютель, 1722), V, 498. Його джерела не описують життя Боніфацио повністю.

5. Джин П. Ніцерон *Mémoires pour servir à l'histoire des homes illustrés...* (Париж, 1731), XVI, 366–378. Повні дані, деяка літературна критика, список праць тощо.

6. Даніель Джордж Моргоф *Polyhistor...* (видання 3-тє, Любек, 1732), I, 244, 316, 317, 940, 1010. Літературна критика.

7. *Grosses vollständiges universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste...* (Халле і Лейпциг, 1733), IV, 618. Значний об'єм інформації, список авторитетних джерел.

8. Кр. Готтліб Йохер *Allgemeines gelehrten-lexicon...* (Лейпциг, 1750), I, 1233. Деякі дані, яких ми не знаходимо в інших джерелах; деяка інформація про якість праць, епітафії, основні риси характеру тощо.

9. Давід Клемент *Bibliothèque curieuse, ou catalogue raisonné de livres difficiles à trouver* (Ганновер, 1754), V, 72–75. Багато інформації про рідкісний характер праць Боніфацио; цитати з інших авторитетних книжкових джерел тощо.

10. *Nouveau dictionnaire historique...* (видання 7-ме, Париж, 1789), II, 1831, 16 рядків.

11. *Новий генеалогічний і бібліографічний словник* (нове видання, доповнене, Лондон, 1798), II, 458, 8½ рядків. Взято дослівно з 10.

12. П'єр-Луї Женгене *Biographie universelle...* (Париж, 1812), V, 117-120. Одне з найкращих окремих джерел; не є вичерпним.

13. *Dictionnaire historique et bibliographique* (Париж, 1822), I, 289; 8 рядків.

14. Дж. С. Ерш і Дж. Г. Грубер *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste...* (Лейпциг, 1823), XI, 390. здебільшого інформація про праці; унікальний перелік джерел, який не подано в жодній іншій книзі.

15. *Encyclopedie catholique...* (Париж, дата не вказана), IV, 44, 45. Дослівна копія джерела 14, окрім декількох випущених фраз.

16. Дж. Л. Блейк *Загальний біографічний словник...* (Нью-Йорк, 1835), 139; 8 рядків.

17. Вільям А'Бекетт *Універсальна біографія...* (Лондон, 1836), і, 491; 11 рядків.

18. *Biographie universelle...* (Париж, 1848), II, 101; менше однієї колонки. Не підписано; очевидно, скорочений варіант джерела 12.

19. Г. Дж. Роуз *Новий загальний біографічний словник* (Лондон, 1850), IV, 419; 12½ рядків. Сім рядків присвячені походженню імені Боніфацио!

20. А.К.Марані, в *Імперському словнику універсальної біографії* (Лондон, 1863), I, 670. Окрім посилання на Клементя (у цитованому виданні), не містить жодних даних, яких не подано у джерелі 12.

21. *Pierers Universal-conversations-lexikon* (Лейпциг, 1875), III, 664; 17 рядків.

22. *La grande encyclopedie* (Париж, дата не вказана), VII, 300; 12 рядків, підписаних ініціалами G.L.

23. *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana...* (Барселона, дата не вказана), IX, 15; 13 рядків.

24. [Ліппінкотт] *Універсальний фонетичний словник біографії та міфології* (Філадельфія, 1886), 427; менше 4½ рядків.

Позиції 15-23 не містять жодної нової інформації. Їх подано як доказ зникнення Боніфацио з горизонту наукової думки.

² За словами Ніцерона (у цитованому виданні), однак на даний момент про нього жодної інформації немає.

³ У цитованому виданні

⁴ Його інавгураційна промова, опублікована окремим виданням, збереглася до наших днів: *Oratorio cum inciperet jus civile in Gymnasio Veneto interpretari* (Венеція, 1632).

⁵ У цитованому виданні

⁶ У цитованому виданні: "Als sich aber solch Kollegium nach der Zeit wider zerschul und vom Rath gar aufgehoben wurde..."

⁷ Згідно з більшістю джерел, він народився у 1586 р., деякі джерела стверджують, що це був 1584 р.

⁸ Угеллі (у цитованому виданні): "Бальдасар Боніфацио-Корніані, доктор теології та канонічного і цивільного права, єпископ Капо д'Істрія, граф, автор численних книг двома мовами. Усе, що тлінне було, смиренно покоїться тут біляніг Новонародженого Спасителя та його Непорочної Матері. Він прожив 74 роки та помер у 1659 році".

⁹ Там же: Каноніки звели це для Бальдасара Боніфацио, найкращого з єпископів, найкращого з письменників, який з глибини свого благочестя застнував за власний кошт жертвник, зібрання каноніків і духовенства, забезпечував і збагачував ввірену йому церкву.

¹⁰ Ризикуючи зробити погане ще гіршим, я склав цей недолугий вірш:

Тут лежить Бальтазар, вчений, праведник, поет:

Часто робив він добрі справи; померши, покинув нас.

¹¹ Перелік подано наприкінці другого видання *Historia ludicra*. Понад двадцять праць, як на італійській, так і на латинській мові, все ще неопубліковані та знаходяться у власності родини згідно з Женгене (у цитованому виданні) та іншими.

¹² *Difesa dell' "Oratione" del sig. Gio.Bonifacio, ... per trasporto in Rovigo del corpo di San Bellino, contra le ragion; del cavalier Battista Guarno, con le quail cerca d'impedirlo, di Pietr' Antonio Salmone, ... (Parigi, 1609).*

¹³ У цитованій праці, 1070. Щоб ознайомитися з іншими прикладами критики поезії, перегляньте перелічені вище основні джерела, які суттєвим чином повторюють твердження Моргофа, що “деякі твори є хорошими, а деякі – недолугими, що властиво для імпровізованих непідготовлених праць”.

¹⁴ Клемент (у цитованому виданні) цитує *Bibliotheca antiqua* Струвіуса (Йена, 1706), 444: “Це різностороння філологічна робота, в якій автор наводить чимало цитат і витягів, як серйозних, так і гумористичних, ... однак без визначеного порядку”. Про цю різноманітність жанру двадцяти книг автора, які стали результатом його значної начитаності, Ніцерон говорить (у цитованому виданні): “Il y a néanmoins beaucoup d’érudition, & il peut être utile à bien de Sçavans d’une certaine espese”. Про праці Боніфацио загалом він говорить: “Bonifacio a beaucoup écrit, mais son stile est peu châtié, et quoiqu’il eût de l’érudition, il y a peu d’exactitude dans ses ouvrages”.

¹⁵ Incogniti (Венеція) – одна з кількох професійних і наукових спілок, до яких належав Боніфацио. Серед інших: Olympici (Верона), Humanistae (Рим), Philarmonici і Solliciti. Остання була заснована самим Боніфацио у Тревизо.

¹⁶ *De archivis liber singularis ad amplissimum senatorem Dominicum Molinum* (Venetiis, 1632, apud J.P. Pinellum, typographum ducalem). Також знаходимо у Дж. Дж. Мадера *Syntagma scriptorium variorum de bibliothecis atque archivis* (Хелмштадт, 1666). Друге видання, яким я користувався, має назву *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes* (Хелмштадт, 1702). Також знаходимо у Дж. Полені *Utriusque thesauri antiquitatum... supplementa* (Венеція, 1737), і у Якоба Венкера (який випустив декілька архівних праць) *Collecta archive at cancellariae jura*. Сенатор Моліно, якому Боніфацио присвятив принаймні ще три роботи, окрім цієї, згідно з епітафією був людиною, що спрямовувала всі свої зусилля на збереження величі Венеціанської Республіки та сприяння розквіту літератури. Як і про Боніфацио, тепер про нього не зустрічаємо жодної згадки.

¹⁷ Деякі цитати (принаймні ті, що подані в другому виданні) є неточними.

¹⁸ Еуженію Казанова в праці *Archivistica* (видання 2-ге, Сієна, 1928), 378-380, досліджуючи письменників сімнадцятого століття, спершу згадує Боніфацио, потім – Альбертіно Баріzone (*Commentarii de archivis antiquorum*), потім – Фортунато Ольмо, абата Монте Касіно, який у 1647 р. написав статтю *Direttorio et arte per intendere le pubbliche scritture*: “certamente uno dei primi, se non il primo addirittura, trattato di archivistica e diplomatica. Quel’ opera rimase pero inedita”.

¹⁹ Див. примітку 16. Слова Боніфацио, хоча й суттєво перебільшені, підтверджують репутацію Моліно. Інші особи, згадані в цій статті, не удостоїлися окремої згадки. Прямі посилання ідентифіковані, де можливо.

²⁰ Еунапіус *Життя софістів*: Кассіус Лонгінус, ст.7 (ред. Буассвен).

²¹ В оригіналі слово написано грецькими літерами.

²² Див. Паулі-Віссова *Real-encyclopädie*, під рубрикою “Архів”.

²³ “C. ad audientiam de praescriptionibus”. Не підтверджено.

²⁴ Commentary on Virgil, Geo., 2.502.

²⁵ Див. *Corpus glossariorum latinorum*, V.168.6

²⁶ *Dig.*, 48.19.9.6. Юридичні джерела Боніфацио ідентифікувати нелегко, наприклад, це джерело визначене в праці як “l. moris ff. de poenis”.

²⁷ Juvenal, 2.7.

²⁸ *Життя софістів*, 524.

²⁹ Гораций *Мистецтво поезії*, 2.71.72.

- ³⁰ “C. pervenit 30.q.1”; *Annales ecclesiastici*, 617 рік н.е., глава I.
- ³¹ “De iis qui ingred”. Не підтверджено.
- ³² Migne, *Patrologia Latina*, 28.1433A.
- ³³ “Conc. Afr., c.53”; згадується у Бароніуса (*цитована праця*), 402 рік н. е., глава LXV.
- ³⁴ Бароніус, 402 рік н.е., глава LXV.
- ³⁵ Див. примітку 26.
- ³⁶ “Lib. De carne Christi”; неправильне посилання, можливо, це має бути “П’ять книг у відповідь Марціону”, Bk.V.
- ³⁷ *Єврейська війна*, 2.17.6.
- ³⁸ *Єврейська античність*, 1.2.70.71.
- ³⁹ *Timaeus*, 22.
- ⁴⁰ *Histories*, 2.43.
- ⁴¹ Діоген Лаєртіус *Життя відомих філософів*, 1.2.; цифру подано як 48 863.
- ⁴² Помпоніус Мела, 1.59, стверджує, що записано 13 000 століть.
- ⁴³ Діодорус Сікулус, *Бібліотека історії*, 2.3.9, подає цифру 473 000.
- ⁴⁴ *On divination*, 1.19.37; немає згадки про “публічні приміщення”.
- ⁴⁵ Alexander ab Alexandro, *Genialium dierum libri sex . . .*, 5.3.
- ⁴⁶ Див. відповідні посилання в Pauly-Wissowa, *Real-encyclopädie*.
- ⁴⁷ Пор. *Corpus glossariorum latinorum*, IV.20.51, V. 168.5.
- ⁴⁸ Наприклад, II Маккавей, 2:13.
- ⁴⁹ Наприклад, I Езра, 5:17 та 6:15 Есфір, 10:2.
- ⁵⁰ Авл Геллій, “*Античні ночі*”, 7.17.1,2.
- ⁵¹ Там же, 7.17.3.
- ⁵² “Hist. ind. occid. spist. nuncup. ad Fra Castorium navig. vol. 3” Невизначено.
- ⁵³ *Historia de las cosas . . .*, 3.13.
- ⁵⁴ Там же, 3.16, сказано, що п’ятсот років.
- ⁵⁵ Там же, 3.1, сказано про Віті та його прямих нащадків.
- ⁵⁶ Критичне зауваження Боніфацио прикрашене грою слів: *Mendoza . . . tendo* (помилка) . . . *tendacio* (фальш).
- ⁵⁷ Epist. 52 ad Rammachius.” Невірне посилання; невизначено.
- ⁵⁸ Через те що Боніфацио не використовує *hic, is, ille* у значенні означеного артикля “the,” зрозуміло, що він писав це есе на посаді свого архідіаконату.
- ⁵⁹ Невизначено; очевидно не знаходилася в таких збірках, як *Adages* Еразма або А. Шотта, *Adagia sive froverbia graecorum . . .* (Антверпен, 1612).
- ⁶⁰ Катулл, 14.18.
- ⁶¹ “*Природнича історія*”, 7.94.
- ⁶² *Epistles*, 2.1.114,115.
- ⁶³ *Dig.*, 1.2.2.21.
- ⁶⁴ Светоній, *Життя дванадцяти цезарів*: Юлій, 44.
- ⁶⁵ *Memorabilia*, 3.1.7. Згадане посилання “Bk. a.”
- ⁶⁶ *Dig.*, 11.7.2.
- ⁶⁷ Там же, 11.7.36.
- ⁶⁸ “De defensorib. civ. et iudicare coll. 3.” Невизначено; подібна думка знаходиться в *Cod.*, 1.55.9.
- ⁶⁹ *Життя софістів*. Прохересій, стор. 490 (редактор Дідо).